

Beqir META

SHQIPTARËT E NDARË NË LUFTËN E PARË BOTËRORE - RITAKIM NË DHIMBJE

Abstrakt:

Lufta e Parë Botërore erdhi rreth një vit pasi Konferenca e Ambasadorëve në Londër i ndau trojet shqiptare sipas interesave të Fuqive të Mëdha dhe të fqinjëve ballkanikë. Ajo ndërpreu në mënyrë dramatike procesin e sapofilluar të sendërtimit të shtetit kombëtar shqiptar, i cili do të ishte parakushti themelor dhe shtylla kryesore për ndërtimin e institucioneve kombëtare të të gjitha llojeve, si bazat themelore të konsolidimit dhe progresit të kombit shqiptar e, në këtë kontekst, edhe të identitetit politik e shpirtëror kombëtar, si një nga shtyllat e këtij progresi.

Fjalët kyç: *Shqipëria, Lufta e Parë Botërore, Konferenca e Ambasadorëve në Londër, shqiptarët.*

Pas fillimit të Luftës së Madhe në verën e vitit 1914 dhe gjatë vitit 1915 Shqipëria ishte në një anarki të plotë dhe identiteti shqiptar ndodhej në një krizë të rëndë dëshpëruese.¹ Dinamika e Luftës së Parë Botërore ishte mjaft e lëvizshme dhe në trojet shqiptare u krijuan zona të ndryshme pushtimi, me territor e kohëzgjatje të ndryshme.

¹ DDI, Serie V, Vol. I, dok. Nr. 3459/355. Telegram i Të ngarkuarit me punë në Durrës për Ministrin e Punëve të Jashtme, San Giuliano, Durrës, 7 shtator 1914. Ky telegram përshkruan situatën e nderë dhe të rëndë pas largimit të Princ Vidit nga rebelët.

Popullsia shqiptare mund të komunikonte lirisht vetëm brenda këtyre zonave. Pra, përveç mjerimeve të tjera që solli lufta, ndarja e territoreve shqiptare u thellua edhe më tej.

Në tetor 1914 grekët pushtuan Shqipërinë e Jugut. Më 25 dhjetor 1914 Italia pushtoi Vlorën. Më 2 qershor 1915 forcat serbe marshuan në Shqipëri dhe arritën deri në Shkumbin. Më 8 qershor Mali i Zi nisi sulmet ndaj Shqipërisë dhe më 27 qershor pushtoi Shkodrën. Pushtimi malazez zgjati deri në janar 1916, kur forcat malazeze u shpartalluan nga ushtria austro-hungareze. Serbët duke shfrytëzuar E. Toptanin, i cili ishte vetëshpallur kryetar i qeverisë së përkohshme shqiptare të krijuar në Durrës më 2 tetor 1914, nënshkruan me të një marrëveshje më 28 qershor 1915, ku realizohej “Unioni real me Serbinë”.² Ky pushtim *de facto* ribashkonte nën sundimin serb e malazez pjesë të territorit shqiptar të ndara nga Konferenca e Londrës.

Kjo situatë vijoi deri në janar 1916, kur forcat austro-hungareze hynë në Shqipëri dhe u vendosën deri në krahun e djathtë të lumit Vjosë, ku për afro 3 vjet do të stabilizohej vija e frontit me ushtrinë italiane. Ushtria austro-hungareze arriti deri në jug të Beratit, depërtoi deri në Pogradec, ku u vendos për disa muaj vija e demarkacionit me trupat greke konstandiniste, dashamirëse ndaj Fuqive të Bllokut, por që mbanin qëndrim asnjanes. Kjo situatë do të ndryshonte në tetorin e vitit 1916, kur vendin e forcave greke në Shqipërinë e Jugut e zunë ato franceze dhe italiane. Zona austro-hungareze e pushtimit shtrihej edhe në Gjakovë, Pejë, Gjurakovc, Boranë, Strellë, Istog, Mitrovicë, Vuçitërnë, Plavë etj. Zona bullgare shtrihej në Kaçanik, Gjilan, Ferizaj, Prizren, Rahovec, Prishtinë. Zona e pushtimit francez ishte në Korçë, Bilisht, Kolonjë, Gorë e Opar. Kurse italianët zgjeruan zonën e pushtimit në jug të Vlorës, duke

² Shukri Rrahimi, “Marrëveshjet e qeverisë serbe me Esat pashë Toptanin gjatë viteve 1914-1915”, në *Gjurmime Albanologjike*, Seria e Shkencave Historike, nr. 6, Prishtinë 1976, 137-140.

marrë krahinën e Gjirokastrës dhe arritën deri në Ersekë, ku u takuan me ato franceze.

Midis këtij copëtimi të thellë të territoreve shqiptare spikaste një territor goxha i gjerë, që përbënte zonën austro-hungareze të pushtimit, ku shqiptarët u ritakuan në situatën dramatike të luftës. Pra, nga fillimi i vitit 1916 e deri afër përfundimit të Luftës së Parë Botërore, në vjeshtën e vitit 1918, shumica e territoreve shqiptare mbetën nën kontrollin e forcave austro-hungareze. Realisht ky ishte një ribashkim i tyre në rrethanat e rënda të luftës. Masat që morën austro-hungarezët ndaj popullsisë shqiptare në kushtet e luftës ishin të rënda dhe shkaktuan pakënaqësi e zhgënjim si te popullsia e thjeshtë, ashtu edhe te qarqet atdhetare. Rekrutimi i detyrueshëm i të rinjve në radhët e ushtrisë; rekuizimi me forcë i gjësë së gjallë dhe i prodhimeve bujqësore për ushqimin e ushtrisë së madhe; mobilizimi i detyruar i popullsisë për ndërtimin e objekteve ushtarake etj., ishin të dhimbshme dhe plagë të reja që i shkaktoheshin popullsisë shqiptare.³ Këto vuajtje të reja vinin pas dhimbjeve, humbjeve e mjerimeve, që shqiptarët kishin pësuar me fillimin e Luftës Ballkanike. Shqiptarët në të dyja anët e kufirit të vendosur në Londër, takoheshin pas një periudhe rreth dyvjeçare, ku kishin ndodhur ngjarje të mëdha, shumica e së cilave kishin qenë tepër të hidhura e të dhimbshme.

Shqiptarët nën sundimin serb e malazez ishin shtypur me forcën e armëve dhe, në mënyrë të përgjakshme, i ishin nënshtruar dhunës së egër shtetërore, asimilimit dhe spastrimit etnik, grabitjeve të pamëshirshme etj. Shqiptarët në Shqipërinë politike, të krijuar me vendimet e Konferencës së Londrës, përveç ngazëllimit për krijimin e një shteti shqiptar, ndonëse gjysmak, kishin përjetuar copëtimin kombëtar, agresionin serb e grek kundër shtetit të ri, trazira e përçarje të brendshme gjithfarëshe, të nxitura kryesisht nga fqinjët ballkanikë, anarkinë shtetërore, e cila kulmoi me përmbysjen e qeverisë së Vidit dhe shpërbërjen e shtetit kombëtar nga kryengritja në Shqipërinë e

³ Muin Çami, *Shqipëria në marrëdhëniet ndërkombëtare (1914-1918)*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë 1987, 264-265.

Mesme dhe Lëvizja Vorio-Epirote në Jug etj. Pra ishte një ritakim pas shumë dhimbjesh e peripecish. Ngjarjet e zhvilluara në të gjitha trevat kombëtare kishin krijuar një depresion të madh të nacionalizmi shqiptar, i cili ishte përballur me shtypjen dhe dhunën e egër serbe, greke e malazeze dhe me dështimin e hidhur të shtetit kombëtar.⁴

Kjo ishte arsyeja kryesore që austro-hungarezët u pritën në të gjitha territoret shqiptare si çlirimtarë.⁵ Në këto rrethana, ata patën mundësi të maksimalizonin kapitalin politik që kishin investuar në përkrahje të çështjes shqiptare, veçanërisht në Konferencën e Londrës. Madje, pati raste kur forca të shumta shqiptare u prinë forcave të Bllokut Qendror, siç ishte rasti i bashkëpunimit me austro-hungarezët kundër serbëve e malazezëve. Kjo dukuri e pati zanafillën në Kosovë dhe u shtri deri në pjesën veriore dhe qendrore të Shqipërisë, ku ishin vendosur forcat e Perandorisë Dualiste. Në krye të këtyre forcave shqiptare u vunë B. Curri, A. Zogu etj. Krerë të njohur politikë, si Luigj Gurakuqi, Aqif pashë Elbasani, Hasan Prishtina etj., u drejtuan thirrje shqiptarëve që t'i prisnin austro-hungarezët si “rojtës e çlirimtarë”, pasi këta kishin mbrojtur në çdo rast qenien dhe të drejtat e kombësisë sonë. Madje, Hasan Prishtina dhe vëllezërit Nexhip e Ferhat Draga nxitën në Kosovë rekrutimin e shqiptarëve në reparte që do të shërbenin pranë trupave austro-hungareze ose osmane.⁶

Faza e luftës që përfshin vitet 1916-1918 mund të portretizohet si rigjallërimi kombëtar i ndërgjegjes politike dhe i nacionalizmit shqiptar. Lufta dhe ndarja e Shqipërisë në disa zona pushtimi e detyruan nacionalizmin shqiptar të vepronte në rajone të veçanta të izoluara midis tyre nga ushtritë pushtuese dhe të gjendej nën presionin e drejtpërdrejtë të fuqive të huaja. E marrë në tërësi, Lufta e Parë Botërore dëmtoi seriozisht procesin e ndërtimit të shtetit kombëtar, si

⁴ Sali Nivica, “Mbi notën e Cetinjës”, në *Populli*, Shkodër, 22 qershor 1915, 2. Ai shkruante: “Një popull, pa krye, pa rregull e pa organizim, pa top e mitraloz, pa mbrojtje e mbështetje, i ngatërruem me propaganda gjithfarësh, s’mund t’i qëndronte një ushtrie të rregullt.”

⁵ *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX*, Tiranë 2017, 374.

⁶ Po aty.

dhe konsolidimin e progresin e kombformimit në Shqipëri. Por brenda kësaj fatkeqësie të përgjithshme kishte edhe disa zhvillime specifike, të cilat ndikuan në drejtme të ndryshme në avancimin e pjekurisë kombëtare. Duhet theksuar qysh në fillim se, përmes dhimbjeve dhe fatkeqësive të paraluftës dhe të luftës, nacionalistët shqiptarë do të fitonin një përvojë të re politike dhe një shkallë më të lartë të ndërgjegjes kombëtare.

Risitë pozitive që shprehnin afirmimin e identitetit kombëtar, organizimin dhe përpjekjet e kombit shqiptar për liri, ishin më evidente në zonën e pushtimit *austro-hungarez*. Pavarësisht se në nivelet e ndryshme të institucioneve të Perandorisë Austro-Hungareze kishte projekte e paragjykime të ndryshme lidhur me ringritjen e shtetit shqiptar,⁷ duhet theksuar se autoritetet austro-hungareze mbajtën një qëndrim relativisht më pozitiv ndaj vijueshmërisë së procesit të afirmimit dhe konsolidimit të kombit shqiptar.

Qeveria austro-hungareze vendosi që në viset shqiptare të pushtuara të krijohej një administratë civile me nëpunës shqiptarë, e cila, sipas fjalëve të gjeneral-majorit austro-hungarez, V. Bobeçiç, do të kujdesej që populli shqiptar “të edukohej për autonominë hap pas hapi nga administrata ushtarake dhe më vonë, sapo të ishin krijuar premiset, do të ndërtohej shteti i pavarur shqiptar, nën protektoratin efektiv të Austro-Hungarisë”.⁸ Politika austro-hungareze ndihmoi për të dobësuar më tej barrierat kulturore midis shqiptarëve. Administrata shqiptare e krijuar ishte e rregullt, me profil kombëtar, efikase dhe e mbështetur në modelin evropian perëndimor.⁹ Autoritetet austro-

⁷ *Haus und Hof Staats Archiv, Wien, Politisches Archiv, Albanien* (më tej: *HHSt.A.P.A.A.*) në: *Arkivi i Institutit të Historisë* (më tej: *AIH*), Vj. 27-5-513. Raport i konsullit austro-hungarez, Kviatkovski në Samsun të Turqisë, drejtuar Ministrisë së Punëve të Jashtme (MPJ), Samsun, 24 maj 1917; *Po aty*, Vj. 26-8-372. Shkresë tepër konfidenciale e MPJ-së drejtuar konsullit të Përgjithshëm, Kral, në Shkodër, Vjenë, 8 maj 1926. Në këto dy dokumente dhe në të tjera rezulton se kishte divergjenca midis drejtuesve të ushtrisë që ishin kundër ringritjes së një shteti shqiptar pas luftës, dhe MPJ-së, që mendonte se duhej bërë e kundërta.

⁸ *HHSt.A.P.A.A.* në *AIH*, Vj. 26-12-1220. Relacion i gjeneral-majorit V. Bobeçiç mbi pozitën e ardhshme të Shqipërisë, Shkodër, 28 dhjetor 1916

⁹ Franz Steiner, *Numërimi i parë i popullsisë në Shqipëri*, Shtypshkronja

hungareze lejuan përdorimin e flamurit kombëtar, nxitën shtypin shqiptar;¹⁰ korrespondenca zyrtare përveç gjuhës gjermane u realizua edhe në gjuhën shqipe, duke e ngritur më lart standardizimin dhe nivelin e formulimit të saj.

Një hap tjetër serioz u bë me shkëputjen e dokumentacionit të administratës fiskale nga gjuha turke. Konsulli i Përgjithshëm, Kral, kërkonte me këmbëngulje “shqiptarizimin absolut të shërbimit të administratës në Shqipëri”.¹¹ Një hap i madh përpara ishte formimi i “Komisës Letrare”, e cila dha një kontribut me rëndësi për zhvillimin e gjuhës shqipe dhe për unifikimin e dy dialekteve, duke shkuar drejt krijimit të një standardi të përbashkët të saj. U shtuan shkollat shqipe, ku këtu vlen të theksohet ngritja e shumë shkollave fillore shqiptare në viset shqiptare në Kosovë dhe në Mal të Zi, çka përbënte një risi dhe arritje madhore identitare dhe politike. U ngrit cilësia e mësimdhënies, e pajisjeve dhe u rrit frekuentimi i tyre. Këto shkolla u shndërruan në vatra të rritjes së ndërgjegjes dhe formimit të inteligjencës së re kombëtare.

Tekstet shkollore u përmirësuan ndjeshëm dhe u mbështetën në dialektin e Elbasanit, i cili ishte një dialekt qendror dhe unifikues. Autoritetet austro-hungareze mbështetën kultivimin e një nacionalizmi përbashkues dhe unifikues, që evokonte origjinën e vjetër të popullit shqiptar, që siç shkruante Gjergj Fishta: “të ngjallnin shpirtin e Skënderbeut ndër zemra t’gjith shqyptarvet”.¹² Madje në viset shqiptare, që kishin qenë të aneksuara nga Serbia e Mali i Zi, filloi edhe një proces desllavizimi. Përveç të tjerash, ky proces u shfaq me

Françeskane, 1922, 4.

¹⁰ *HHSt.A.PA.A.* në *AIH*, Vj. 26-30-2031, Shkresë e MPJ-së drejtuar A. Rappaport, Vjenë, 19 janar 1916.

¹¹ *HHSt.A.PA.A.* në *AIH*, Vj. 27-5-552, Raport i Kralit për MPJ-në, Shkodër, 30 shtator 1917.

¹² “Mas 450 vjetsh”, *Posta e Shqypënie*, nr. 12, Shkodër, 17 janar 1917, 1.

masat për heqjen e prapashtesës “viç” nga mbiemrat e familjeve shqiptare, duke i kthyer ato në formën e mëparshme origjinale.¹³

Në këtë zonë, nacionalistët shqiptarë patën një terren më të përshtatshëm për të zhvilluar aktivitetin e tyre. Kështu, pikërisht në Shkodër, në pranverë të vitit 1915, u formua organizata “Komiteti i Fshehtë” i Kosovës,¹⁴ e cila ishte organizata më e fuqishme nacionaliste e krijuar deri në këtë kohë brenda në Shqipëri. Në fillim të vitit 1916, në zonën e Matit, u forcua një qendër e vjetër e nacionalizmit shqiptar. A. Zogu, një nacionalist mendjemprehtë i brezit të ri, u shfaq si një figurë udhëheqëse kombëtare me një peshë të konsiderueshme dhe aktive në skenën politike shqiptare.¹⁵

Bashkëpunimi i tij me Aqif pashë Elbasanin në të vërtetë krijoi një zonë të gjerë ku nacionalizmi shqiptar ishte i fuqishëm. U tentua që kjo zonë, e cila shtrihej midis Matit e Shkumbinit, të shndërrohej në një bastion për ringritjen e shtetit shqiptar, për unifikimin dhe fuqizimin e lëvizjes kombëtare.¹⁶ Ahmet Zogu u përpoq për thirrjen e një kongresi kombëtar në Elbasan në vitin 1916, ku do të merrnin pjesë përfaqësues nga të gjitha krahinat e vendit, përfshirë këtu edhe trevat jashtë kufijve politikë të vitit 1913. Por nisma e marrë nga nacionalistët shqiptarë u pengua me forcë nga autoritetet austro-hungareze.¹⁷ Nën austro-hungarezët nacionalizmi shqiptar kishte një

¹³ HHSt.A.PA.A. në AIH, Vj. 27-4-467. Relacion i Feldmarshall-Leitnant Veber, drejtues i Guvernës së Përgjithshme të Ushtrisë austro-hungareze në Malin e Zi, drejtuar Kryekomandës së Ushtrisë, Cetinë, 15 korrik 1917.

¹⁴ Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.) 882, Viti (më tej: V.) 1915, dosja (më tej: D.) 9, fl. 707-708, “Komiteti i Fshehtë”.

¹⁵ HHSt.A.PA.A. në AIH, Vj. 26-18-1850. Aneks për raportin nga Shkodra, nr. 16/pol. i Stacion-komandës austro-hungareze në Elbasan, Shkodër, 23 mars 1916; Lef Nosi, *Dokumente historike 1912-1918*, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë: 2007, 246.

¹⁶ Lef Nosi, *Dokumente historike...*, “Programa e Kongresit”, 251; *Shqipëria më 1937 - Veprimi shtetnor gjat njizet e pesë vjetëve të parë të vetqeverimit*, vëll. I, Tiranë: shtypshkronja “Kristo Luarasi”, 1937, 12.

¹⁷ HHSt.A.PA.A. në AIH, Vj. 26-6-631 - telegram shifër i kontit Turn drejtuar MPJ-

shans unik për të bërë një hap të madh përpara, një kapërcim historik. Përpara tij mbeteshin dy detyra madhore të porealizuara deri në këtë kohë:

1. unifikimi dhe bashkimi organizativ mbarëkombëtar rreth një qendre të vetme drejtuese të gjithë pranuar dhe;
2. shtrirja e tij në thellësi e gjerësi, pra në të gjitha shtresat e popullsisë dhe në të gjitha trevat shqiptare. Me këto arritje ai do mund të vepronte me efektivitet në mbrojtje të interesave kombëtarë gjatë dhe në fund të luftës. Po kështu, autoritetet austro-hungareze ndaluan edhe ardhjen e Vidit në Shqipëri¹⁸, i cili mund të bëhej një epiqendër e riorganizimit të institucioneve kombëtare shqiptare që gjatë luftës.

Ky qëndrim dëshmonte limitet e politikës vjeneze ndaj Shqipërisë, për të cilën parashikonte pas luftës një autonomi nën protektoratin e saj, madje qarqet ushtarake kishin prirjen që ta aneksonin Shqipërinë. Kështu nacionalizmit shqiptar edhe në këtë rast i mungoi mbështetja e jashtme e duhur për unifikimin e tij, gjë që do të kishte pasoja në fund të luftës dhe më tej. Ky ishte një hap i madh prapa i politikës vjeneze kundrejt Shqipërisë. Ajo shkelte mbi vendimin e Konferencës së Ambasadorëve që kishte njohur Pavarësinë, për të cilën ajo kishte qenë mbështetësja më e vendosur.

Gjithashtu, pengimi i përpjekjeve të nacionalistëve shqiptarë për rikrijimin institucioneve gjithëkombëtare dhe unifikimin e tij ishte një goditje që i jepej këtij nacionalizmi. Kështu u humb shansi më i mirë për unifikimin dhe organizmin institucional të tij gjatë Luftë së Parë Botërore. Por edhe nga pikëpamja e brendshme, pavarësisht nismës së Zogut, nacionalistët shqiptarë u dëshmuan jo në lartësinë e kësaj detyre historike. Qarqet e gjera nacionaliste nuk e bënë të tyren këtë kauzë. Gjatë luftës mund të thuhet se ata ishin në një gjendje të përçarë, të çorientuar e apatike, duke pritur e imagjinuar se si do të

së, 17 mars 1916.

¹⁸ Marenglen Verli, *Shqipëria në optikën e diplomacisë austro-hungareze (1877-1918)*, Tiranë, Klean 2014, 267-268.

përfundonte ajo. Në zonën franceze të pushtimit, shpallja e Republikës së Korçës¹⁹ ishte tregues për rilindjen e nacionalizmit shqiptar në një prej zonave ku ai kishte qenë i fuqishëm edhe para luftës, por njëkohësisht, ku ai ishte sfiduar fuqishëm dhe kishte zhvilluar një betejë të ashpër me nacionalizmin grek. Mbi të gjitha, ky ishte një eksperiment i suksesshëm, ku myslimanët dhe ortodoksët punuan bashkërisht nën të njëjtën administratë,²⁰ pa ndërlikimet e krijuara prej rivaliteteve dhe intrigave të Fuqive të Mëdha, që e kishin dëmtuar rëndë shtet-formimin gjatë regjimit të Vidit.

Prej këtej, dashamirësit e Shqipërisë dhe optimistët e huaj apo vendas panë një eksperiment të suksesshëm të ndërtimit të një shteti dhe kombi modern shqiptar, i bazuar në bashkëveprimin kombëtar të elementëve të ndryshëm fetarë. Funksionimi normal dhe i suksesshëm i krahinës autonome, apo siç është quajtur, Republikës së Korçës, ishte jo vetëm një model, por edhe një shpresë e madhe për ringritjen e kombit shqiptar dhe për aftësinë e tij për vetëqeverisje e progres, pas ngjarjeve dramatike të viteve 1914-1915, të cilat e kishin tronditur dhe mjegulluar këtë besim. Në zonën italiane ndodhi një zhvillim i stresuar i identitetit shqiptar. Italia ishte e fokusuar në aneksimin e Vlorës dhe në sigurimin e protektoratit mbi shtetin e gjymtuar shqiptar.

Mbështetja italiane për nacionalizmin shqiptar jo vetëm që ishte e kufizuar dhe e kushtëzuar, por veçanërisht ajo deformonte karakterin dhe dëmtonte imazhin e tij të pastër dhe parimor kombëtar. Kështu, ajo u krijoi nacionalistëve dhe perspektivës së kombit shqiptar mjaft kundërshti të rrezikshme të brendshme dhe sidomos ndërkombëtare.²¹ Fundi i luftës do të sillte sërish ripushtimin serb dhe

¹⁹ *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX*, Tiranë 2017, 381.

²⁰ Petro Harizi, *Istori kronografike e qarkut të Korçës që në Luftën e Ballkanit gjer më sot*, Boston Mass; 1919, 126; Gen. Descoins, *Six mois d'histoire d'Albanie (Novembre 1916-Mai 1917)*, Paris: Alfred Costes editeur, 1930, 25-26.

²¹ Për këtë përfundim shërben trajtimi në botimin *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX*, Tiranë 2017, 390-396 dhe 400; M. Çami, *Shqipëria në marrëdhëniet ndërkombëtare...*, 288-301 etj.

rindarjen e shqiptarëve, ku në të dyja anët e kufirit do të mbretëronte dhuna, shtypja, mizoritë e mjerimet dhe kombi shqiptar ndodhej përballë një copëtimi të ri. Territoret e shtetit shqiptar mbetën të pushtuara nga Italia, Franca, Serbia dhe fati i tij ishte në rrezikun më të madh. Pra, drama politike dhe njerëzore për shqiptarët vijonte të ishte e madhe dhe e thellë.